

Molnár Ferenc magyar író

– Darázfészek –

64

New York Linden Hill-i metodista temetőjében angolul parentálták el Molnár Ferencet. Sírhelyének 1437-es az azonosítószáma. Sírbeszédet Lawrence Langner¹ tartott fölötte. A szöveget a New York Public Library őrzi, egy másolat itt van a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Langner többek között ezt mondta: „Nem ismerek korunkban olyan más szerzőt, akinek a darabjai egyformán ismertek voltak a színházba járók között Párizsban, Bécsben, Londonban, New Yorkban, Stockholmban, Berlinben, Rómában és mindenütt másutt, ahol színház van, csakúgy, mint szeretett Budapestjén.” Itt vagyunk a vádnál, amit itthon is nekiszégezték. Nem magyar, hanem úgynevezett export-dráma-szerző. Nézzük csak, kik nevezték így, milyen árnyalatnyi vagy lényegi különbséggel. Az időrendi sorrend nem mindegy.

Jóindulatúan ismeretlen szerzőnek tulajdonítom az *Új Nemzedék*-

ben 1920 őszén megjelent névtelen írást, *A vörös hetesek* címűt. Így kezdődik: „A magyar irodalom ellenlábait röviden »vörös heteseknek« is nevezhetjük. Vörösöknek, mert nemzetköziesek, és a nemzetközieség színe a vörös, heteseknek pedig azért, mert pokoli véletlen folytán pont heten vannak. [...] A hét író: Molnár Ferenc, Biró Lajos, Lengyel Menyhért, Gábor Andor, Heltai Jenő, Bródy Sándor, Szomori [sic! – Sz. Á.] Dezső. [...] A vörös hetesek sülve-főve együtt éltek. [...] Összetartásuk szinte egyetlen nagy célban domborodott ki: *megfosztani az irodalmat nemzeti jellegétől*. Molnár, Biró és Lengyel soha nem írták darabjaikat a magyar színpad számára, soha nem törekedtek arra, hogy darabjaikban magyar szív dobogjon, magyar lélek lüktessen és magyar levegő lengjen, mert üzleti érdekük azt kívánta, hogy Berlin és Bécs még Budapestnél is jobban tapsoljon nekik.”² Az írás már második része egy sorozatnak, amely *A magyar irodalom és az ő irodalmuk* cikket viselte, s az „ő irodalmuk” egyértelműen a zsidó írókra vonatkozott. A „hetek” történetesen valóban zsidónak születtek.

¹ Lawrence Langner (1890–1962) walesi születésű amerikai színházi producer, maga is írt darabokat. 1918/19-ben megalapította a New York-i Guild színházat, amelyben 228 darabot állítottak színpadra, köztük tizennyolcat Bernard Shaw-tól, hetet Eugen O’Neilltől, de játszottak Tennessee Willamset, Thornton Wildert, George Gershwint is. 1921-ben színpadra vitte Molnár Ferenc *Liliomát*, 1945-ben pedig a darabból készített musicalt, a *Carousselt*. Alapítója volt az amerikai Shakespeare-fesztiválnak. Ld. Cody, Gabrielle and Sprinchorn, Evert, *The Columbia encyclopedia of modern drama*, Volume 2, New York, Columbia University Press, 2007, 1341.

² *Új Nemzedék*, II. évf. 228. sz. 1920. szeptember 26. 4. Biró-Balogh Tamás nagyrészt meggyőzően Kosztolányi Dezsőnek tulajdonítja az írást. In Uő.: *Mint aki sínek közé esett. Kosztolányi Dezső életrajzához*. Műút Könyvek, Bp., equinter, 2014, 161–162.

Pontos a kifejtő fogalmazás, például Szerb Antalnál. 1934-es irodalomtörténetében használja az exportdráma kifejezést, amit mások éllel használtak. Ő él nélkül beszél, nem utal származásra. A pesti polgáros-tály önmagát a színházban találta meg, írja Szerb Antal, s kiemeli a Vígszínház (1896) első garnitúrájának nagy fordulatát, a Nemzeti Színház patetikus előadásmódjával való szakítást, a színészi naturalizmus felfedezését. Elismeri, hogy „[a] színház fejedelme és a pesti közönség szemefénye ebben az időszakban Molnár Ferenc. [...] Munkássága a színházból nő ki, mint minden igazi színműrő, és olvasva hamis képet kapunk róla, nem azt a darabot, melyet az író maga elé képzelt. A szerepek színészek testére szabottak, ő maga a korszak legjobb rendezője, a testet öltött színházi atmoszféra [...] A színpad bámulatos virtuóza, felgyelmezettsége és ekonomiaja mintaszerű.”³

Molnár Ferenc kiváló, felső középosztálybeli, pesti zsidó családból jött, édesapja, Neumann Mór a főváros közismert sebészorvosa. A család kapcsolatait, elfogadottságát jelzi, hogy apja volt az orvosa a világhírű Ganz-gyárnak, a Budapesten néhány évig hídépítő vállalatot üzemeltető Gustav Eiffelnek, s többek között közeli barátja a német orvos, író és lapszerkesztő Max Nordaunak, a későbbi cionista mozgalom egyik vezetőjének. A 19. század végén magától értetődött, hogy a család Nyugat-Európába, jelesül Genfbe küldte tanulni a fiút, oda íratják be joghallgatónak. (Egy évet végzett

csak, titokban hazai szerkesztőségeknek küldött cikkeket.) A svájci városból a fiatalember rendszeresen átruccant Párizsba, mindent látott, amit a színházokban érdemes volt megnézni. A világháborúig mindenki, akinek ezt társadalmi státusza, anyagi helyzete lehetővé tette, szabadon, útlevel nélkül utazott, élt Európában.⁴ A fiú a millennium évében, 1896-ban magyarosította a nevét, s lett Neumann Ferencből Molnár Ferenc. Ez még a befogadó, a világháború és a forradalmak előtti liberális Magyarország volt, nem az első európai numerus clausust⁵ elfogadó, megzavarodott hangulatú, vesztes, bűnbakot kereső ország. Nem volt bocsánatos bűn, ha valaki pesti volt, mert az ország erősen vidékies volt. Átmeneti évek voltak ezek, a dualizmus iparfejlesztő évei, a főváros részeinek nem távoli össze-

⁴ Magyarország, még mint az Osztrák–Magyar Monarchia része, 1903-ban szabályozta első alkalommal átfogóan az úti okmányokkal való utazást, mégpedig a tömeges méretű kivándorlás miatt. Ezen túl csak kelet felé (Szerbia és Románia, illetve Oroszország és Törökország felé) volt kötelező a hivatalos dokumentum használata. Bencsik Péter: *A magyar úti okmányok története 1867–1945*. Bp.: Tipico Design, 2005. A „good old days” szabad utazásairól ld. Michael Polanyi, „The Socialist Error”, *The Spectator*, March 31, 1944. Idézi Frank Tibor: *Cohorting, Networking, Bonding: Michael Polanyi in Exile. Polanyiana. The Periodical of the Michael Polanyi Liberal Philosophical Association*. Vol. 10, Number 1–2. Budapest: 2001. 108. A korszak szülötte, a jeles osztrák író, Stefan Zweig, aki híres emlékezésének alcímében is európaiságát hangsúlyozta. *Die Welt von Gestern. Erinnerungen eines Europäers* (Stockholm: Bermann-Fischer Verlag, 1944).

⁵ 1920-ban a frissen berendezkedő Horthy-rendszerben hozták meg a törvényt, mely a lélekszámmal arányos kvótarendszert vezetett be a felsőoktatásban. Elsősorban a zsidóság ellen meghozott intézkedésről van szó, noha elvben vonatkozott az új államhatárokon belül rekedt nemzetiségekre is. De ők kevesen voltak.

³ Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Bp., Révai, 1935. II. k. 492.

forrása (1873). A Gründerzeit évtizedei. 1908-ban jelent meg Porzó, azaz Ágai Adolf könyve a régi városról, felmérve a pillanatot, hogy valami éppen elvész, és helyette valami új minőség jön létre. „Kezdődik ez az én utazásom fakó szekéren – végződik piros bársony zsöllyékkal bútorozott gyorsvonati szakaszban” – indul a munka. Ez a könyv az *Utazás Pestről – Budapestre 1843–1907* címet kapta, s a városhoz való familiaritás átalakulásáról, csökkenéséről szól.⁶ Schöpflin Aladár első publikációja a *Nyugatban A város* című esszéje. Schöpflin még Pozsonyban járt evangélikus teológiára, de a Pozsonynál tízszer nagyobb Budapesten járt egyetemre. A környezet neki is új volt. Elég, ha megnézünk néhány egykorú vagy alig korábbi képet (metszetet, térképet) a városról.⁷ Határai a mainál jóval kisebb lakott területet rajzolnak ki. Az 1800-as évek elején Buda, Óbuda és Pest együtt 54 ezer főt számlált. A 19. század közepén készült metszetek a Duna partján fürdőző, annak

vizéből ivó állatokat mutatnak. A főváros-egyesítés után kezdték kikövezni a rakpartokat. 1890-ben 492 ezer lakója van már Budapestnek, azaz igencsak rövid idő alatt tízszeresére nőtt a város. Egy másik statisztika szerint 1900-ban Budapesten 733 ezren laktak, Budapest ezzel a nyolcadik legnagyobb város Európában.⁸ Nagyobb, mint Madrid, Hamburg, Nápoly, Brüsszel, Lisszabon és Amszterdam. A baj csak az volt és maradt a főváros méretével, hogy hatszor-hétszer nagyobb, mint a sorrendben következő második legnagyobb magyar város, Szeged. Magyarország – mindmáig – vízfelű ország, szemben a fejedelemségek-ből, tartományokból összenőtt országokkal, amelyek mindegyikének volt önálló „fővárosa”, s ettől az új, összenőtt országok arányos városhálózattal rendelkeznek. 1906-ban egy évben összesen 160 milliós példányszámban jelennek meg sajtótermékek Budapesten, a napilapok terjedelme meghaladta a napi kétszáz, a hétvégi négyszáz oldalt, azaz egy ember számára áttekinthetetlené vált a teljesség. A lélekszámra és a sajtóra vonatkozó statisztikák bármennyire különböznek egymástól, a nagyságrendi, azaz legkevesebb tízszeres különbséget nem cáfolják.⁹ A magyarság mind nagyobb tömegei vonultak be a városba. Így ír

⁶ Porzó (Ágai Adolf): *Utazás Pestről Budapestre 1843–1907*. Rajzok és emlékek a magyar főváros utolsó 65 esztendejéből. Bp., Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1908.

⁷ A *Vasárnapi Ujság* is gyakran foglalkozott a városkép változásával, az illusztrációk forrása a Fővárosi Múzeum képanyaga volt. Ld. még Mattyasovszky Péter (összeáll.): *Pest-budai városképek 1800–1870*. Előszó Seenger Ervin. Budapest, Kiscelli Múzeum, 1987; *Régi térképek Pest-Budáról és környékéről*. Budapest, BTM Sokszorosító, 1981; L. Bechstein: *Die Donau-Reise und ihreschönsten Ansichten* (Hildburghausen 1841) Készítette: L. Rohbock. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. Petrich András és Richter Antal után Artaria kiadása. Reprodukálva: Pataky Dénes: *A magyar rézmetszés története*. Budapest, Közoktatásügyi Kiadóvállalat, 1951, 384; *Budapester Bilder. Strassen und Menschen 1700–1945*. Kiállítás a Wiener Belvederében. Budapest, 1976.

⁸ Vörös Károly: A világváros útján 1896–1918. In Vörös Károly (főszerk.): *Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig*. Budapest története IV. kötet. Budapest, Akadémiai, 1978. 525–618.

⁹ Buzinkay Géza: A budapesti sajtónegyed kialakulása. *Tanulmányok Budapest múltjából*. 28. sz. [Urbanizáció a dualizmus korában: konferencia Budapest egyesítésének 125. évfordulója tiszteletére a BTM-ben; 1999] 285–294.

Schöpflin erről: „...az egykori falusi nemesnek a fia, akinek a gazdasága elpusztult, a városban élnek lateiner életet, a falusi magyar csizmadia utódja a városban finom cipőt varr s a parasztapák ivadéka gyári gép mellett dolgozik, lokomotívot vagy villamos kocsit vezet, leveleket kézbesít. [...] Ma még érezzük a falusi eredet bélyegét önmagunkon, faluról jötteken.” Az átmenet egyben generációs ellentét is, a falusi élettel való közösséget kéri számon az apák fiaikon, s megállapítja Schöpflin, hogy minden nevelés alapján véve nem is más, mint az apák saját gondolkodásmódjának, ízlésének átplántálása az ifjakba. Idegen marad az apa számára, ha „a fia a maga új eszméihez új formákat, új nyelvet keres”.¹⁰

Molnárt is erősen foglalkoztatta a főváros karaktere, szellemisége. Nem is volt más élménye, mint Pest, mint Genf és mint Párizs. Molnár átáruccant Párizsba, s járta a színházakat. (A franciáktól tanulta a vígjátékot, a ritmust, a szereplő szájába adható szöveg hosszát, amennyiben a jó ritmust akarják eltalálni.)

A személyes tapasztalatok nélkül írott, 1901-ben megjelent első regényében, *Az éhes városban* a mérhetetlen gazdagságot és egyben a józan és tisztességes amerikai mentalitást jeleníti meg. Ez volt az a regénye, amely egyszerre a magyar irodalmi köztudat figyelmének középpontjába állította, noha a regény – mint ezt kritikusa, Schöpflin Aladár, egyébként maga is a városiasság programjának hirdetője, rögtön észrevette – nem több, mint a közszájon forgó városi visszasságok és plety-

kák pamfletszerű összezsúfolása. A mű hibája, hogy szereplői nem élnek eléggé, helyettük az író – az újságíró Molnár – beszél.)

1911-ben jelent meg egy gyönyörű írása arról, milyen is Budapest. A jelzős cím – *A magyar Pest* – az író védelmező gesztusát sugallja. Azt mondja, úgy beszélnek a fővárosról, mintha egy hatalmas országtérkép közepén „egy tanácstalan szegény zsidó állna”. Nem ő akarja ilyennek látni Budapestet, „az ellenségei pingálják és formálják ilyenné. Azt mondják: amerikai, nemzetközi, hazafiatlan, magyartalan, szedett-vedett, szellelbélelt, semmi köze a magyarsághoz, nem érdemli meg az »ország szíve« nevet.” Érveit, dicsérő mondatait éppen az idelátogató külföldiektől kölcsönzi, hozzátevé a maga szerelmes vallomását. Ha egy város, írja, „belép a fővárosok nemzetközi szövetségébe, akkor egy sehol meg nem írt, de a világ köztudatában meglévő ceremóniálé szerint tartozik élni, kénytelen fölvenni tízezer olyan szokást, amelyet minden főváros fölvesz, kénytelen börtöt építeni, villamosvasutat járatni, satöbbi, satöbbi és ezzel kénytelen a külső képét fővárosszerűvé tenni, ami egyenesen ellentmond a falu és kisváros hangulatának, amit ezek az urak állandóan összetévesztenek a nemzeti és faji hangulattal”.¹¹ (Meggjegyezzük, nemcsak magyar jelenség volt a születő [világ]városok ilyenképpen való bírálata.)

Megítélésem szerint a magyar Molnár-szakirodalom nem igazán vette még számításba, milyen írói-hírlapírói és baráti körből indult

¹⁰ Schöpflin Aladár: *A város. Nyugat*, 1908/7. 353–361.

¹¹ Molnár Ferenc: *Vasárnapi krónika. Pesti Hírlap*, 1911. november 19.

Molnár. Ha visszaplántáljuk a drámaírókat abba az újságíróközegbe, ahonnan pályafutása olyan gyorsan nekilódult, ha sorba vesszük, kikkel és milyen szellemben dolgozott együtt első szerkesztőségeiben, a *Pesti Naplónál*, a *Budapesti Naplónál* vagy az első nagyvárosi irodalmi hetilapnál, *A Hétnél*, s azoknak a munkatársaknak hogyan alakult a sorsa, máris jobban megértjük, miért érezte tágasabbnak, szabadabbnak a harmincas évektől már szinte végleg Nyugat-Európát.

A *Pesti Napló*, majd a *Budapesti Napló* műhelyének vezetője az ekkor igen liberális szellemű, született újságíró temperamentumú Vészi József volt, aki egy évtized múltán az apósa lett.¹² Itt kezdte fővárosi pályafutását Ady, Lengyel Géza, de Kosztolányi és Csáth Géza, és az 1919-ben végleges emigrációba kényszerült Jászi Oszkár is, aki a lap mellékletében ismertette meg a magyar közönséget az új tudományággal, a szociológiával. Itt működött későbbi sógora, Biró Lajos, aki az 1918-as polgári demokratikus Károlyi-kormányának nemzetiségi ügyekkel foglalkozó államtitkára lett, s aki a századfordulótól azt jósolta, a nemzetiségek jogainak semmibevétele a Monarchia egyik töréspontja lehet, mint ez be is következett a háború után. Jászi mellett Károlyi is, Biró Lajos is emigrálni kényszerült 1918/19-ben. Molnár egykori apósa, Vészi József a mindig is kormányközeli *Pester Lloyd* vezetője maradt, és a századeleji művé-

szi és politikai radikalizmus tisztelője a következő évtizedben lassan belesimult a konzervatív, tekintélytisztelő, antimodern Horthy-érába. Mint oly sokan az itthon maradottak közül. Ismerjük-e az újságíró Molnárt? Kevésbé. Pedig érdemes volna. Molnár Ferenc a napilapokban megjelenő írásaiban, tárcáin túl a bűnügyi tudósításaiban, karcolataiban, glosszáiban, riportjaiban csiszolta ki, építette fel későbbi színpadi dialógusainak technikáját. Számos művének előképét, egy-egy jelenet alaphelyzetét megtaláljuk a ma már nem olvasott napilapok „temetőjében”. Molnár nem az újságírói közhelyeket használta, név nélkül megjelent írásait sem nehéz azonosítani, érdeklődése, meglátásai, fordulatai magasan kiemelték a pályatársak közül. Igazi újságcikkeiből – nem a humoros, hanem a politikai publicisztikákból – van egy remek kötetünk. Molnár Gál Péter állította össze.¹³ Nézzünk egy a tudósító éleslátásával készített értékelést 1908-ból. A címe: *Londoni szezonunk*. Kell egy kis nyomozás, miért és kik voltak Londonban 1908-ban, de könnyen megtaláljuk a hátteret: Earl's Courtban nyílt egy a magyar kultúrát bemutató kiállítás. Szellemben „magyar Noé bárkájának” mondja a felvonulást, amelyen mágnásaink, élükön Andrássy Gyulával „egyik estélyről a másik garden partyra siettek. Képviselőink, nem a legjobbak, tanulmányi kirándulást tettek az angol fővárosban. Színészeink és másodrangú zeneakadémiai nő-

¹² 1906-ban Molnár feleségül vette Vészi Margitot, házasságukból 1907-ban született lányuk Molnár, vagy ahogy utóbb ismertté lett, Sárközi Márta.

¹³ Molnár Ferenc: *Pesti napló*. Ars Scribendi sorozat. Válogatta és az utószót írta Molnár Gál Péter. Bp. Nyilvánosság Klub – Századeg, 1993.

vendégeink énekeltek és toborzóztak az Earls Courtban. Cigányaink hegedültek, pincéreink összeadtak, pincérnőink mosolyogtak, vívóink elsők, gerelydobóink, úszóink, evezőseink a legszebb negyedikek lettek, magyar műparasztok népéletet éltek a kiállításon. [Az ott jelen levő] magyarok százai is tudják, minden cáfolat és kommuniké ellenére, hogy amit ott bemutattunk, „jelentőség dolgában pontosan, precízen megfelel részint az »amerikai ünnep Ősbudavárban« című intézménynek, részint a »Beduinok az állatkertben« című látványosságnak”. Önképzőköri vigalmi bizottság képviseli a magyar művészetet, mert a „művészet arisztokratái itthon maradtak”. S kiket reklamál? Dohnányit, Popper Dávidot, Vecseyt, Sándor Erzsit, Hegedüs Gyulát. „A protekciósook” utaztak az ugyanekkor rendezett nyári olimpiára is: „ki versenyzőnek, ki nézőnek, ki felügyelőnek, trénernek, levelezőnek ment oda.” Amikor az úszóról megtudjuk, hogy „gyönyörű eredményt ért el, mikor a versenyben negyedik lett, öt sorral alább azt olvassuk, hogy a versenyben negyven indultak. Így lesznek a londoni utolsókból a pesti elsők.” A konklúzió: „nem, ez a londoni szezon nem sikerült. [...] Ott Londonban tombolt a Potemkinség az arisztokrácia részéről, tombolt az olcsó üzlet és a hitelünkrontó hangosság...”¹⁴ Merészen, de joggal, egyenes ívet húzhatunk innen, 1908-ból az 1934-es Fülep Lajos-tanulmányig, a *Nemzeti öncélúságig*, melyen a neves műtörténész a minőséget és a minőségről való igazmondást kéri számon.¹⁵

¹⁴ *Pesti Napló*, 75–78.

¹⁵ Fülep Lajos: *Nemzeti öncélúság*. [1934] Új-

Tessék utánaolvasni. Ráadásul Fülep zengővárkonyi lelkész, néprajzos (is) volt, nem vádolható a pestiek arroganciájával.

Molnár újságírózseni: egy bírósági tárgyalásból is *novellát* kerekít a *híroldalon*. A pesti élet furcsaságait ötletesen kicsúfoló *krokikkal*, a társadalmi kérdéseket élesen és elmésen boncoló *krónikákkal* válik népszerűvé. Érdekes is, fontos is, hogy az 1898-ban, még mint igazán kezdő, mindössze húszéves újságíró beszélgetett azzal az Ermete Zacconival,¹⁶ az utazó olasz színházi fejedelemmel, aki tíz év múlva, 1908-ban a világhírbe katapultálta *Az ördögöt* és annak szerzőjét.

Molnár egy ízben éppen már *Az ördög* kontinentális pályája kezdetekor megjegyezte, hogy a darab színrevitelekor három gesztust is módosítottak, töröltek a rendezők Európa különböző országainak színpadain, mondván, ezt vagy azt egy *bécsi úriasszony*, egy *berlini* festő, egy *londoni* frakkos úr nem teszi, nem mondja, nem viseli. „Így lettem a nemzetközi darab végén [...] tűrhetetlenül magyar nemzeti jellegű szerző. És elgondolkodtam: ez csak néhány kis példa, de íme, mégiscsak a magyarságom, az e földön születettségem, itt nevelkedettségem eredménye, s ezek olyan kis dolgok, amiket otthon nem látnak meg, de amiért külföldön megcenzúrázták a darabomat.”¹⁷ Figyeljünk az ön-

raközölve: *Enigma*, 2017. 27. évf. 91. sz. 7–29.

¹⁶ Ermete Zaccani (1857–1948), olasz színházi és filmszínész, rendező, a verista színpadi irányzat képviselője. Harminc éven át játszott Molnár darabjának, *Az ördögnek* a főszerepét.

¹⁷ Molnár Ferenc: Vasárnapi krónikák. Három kis eset. In Uő.: *Szülőfalum, Pest*. Bp., Szépirodalmi, 1962. 537–539. Itt jegyezzük

jellemzésre: tehát maga a szerző mondta *nemzetközinek* darabját. Igen, az volt műfaját tekintve is, hiszen elsősorban a *helyzetkomikumra* építette. (Molnár nagy ívű pályája kezdetén *fordítóként* is működött. Ez utóbbi kevésbé közismert róla. Pedig huszonkilenc (!) francia darabot, komoly színművet is, de legfőképpen operettet és bohózatot ültetett át magyarra.¹⁸ Szerepe azonban több volt, mint a fordítóé, a darabokat nemcsak magyarította, gyakran át is írta, a fordulatokat pszichológiailag jobban megalapozta, élővé, előadhatóvá alakította a párbeszédet. Több kortárs francia szerzőt személyesen ismert. A fordítás egyben iskola is volt, járatos lett a sikeres klisékben. De nagyszerűen csinálta, a színikritika egyenesen társszerzőnek mondta Molnárt. Ahogy egy szellemes magyar színházi szakem-

ber mondta, Molnár „saját stílusát idegenektől tanulta”.¹⁹ (A *Játék a kastélyban* című darabjában a szerző alteregója be is vallja, mennyi ötletet, megoldást lopott a franciáktól.)

Mindenesetre, amikor drámaíróként saját jogán is a nézők elé állt első darabjával, kész szerző volt. Jól fogadták már az első nagy saját darabját, *A doktor urat*, aztán gyors egymásutánban jött három, a világ-sikert is meghozó darab, elsőként *Az ördög* (1907). *Az ördög* különlegessége abban is rejlik, hogy címszereplője a tudattalanba száműzött vágyak, a szexualitás előhívója. A Faustgondolatból kinövő darabban a freudizmus tétele kap irodalmi megerősítést, színpadi visszaigazolást. A freudizmusnak meg kellett volna állnia a határnál? A lelki komplikációk nem férnek a nemzeti klasszicizmusba? De hát a korábbi korszak költőfejedelme, Arany János munkásságának is két arca volt: egyik, a korábbi, a század közepének polgári forradalmához és az irodalmi népiességhez kötötte, a másik, a késői, a nagyvárosi hangulattól elbizonytalanodott tekintet volt, a feltartóztat-hatatlan és várt urbanizációtól való megrettenés kifejeződése. Aztán a *Liliom* (1909),²⁰ *A testőr* (1910)...

Molnár korán, harmincévesen, egy évvel a budapesti bemutató után, 1908-ban debütált *Az ördög* című drámájával éppen New Yorkban is. Ez a dráma teremtette meg Molnár európai és ezzel egy időben tengerentúli

meg, hogy általában a színház interkulturális kapcsolatrendszerével sokkal később kezdett foglalkozni az irodalom- és színháztudomány. Ma elsősorban Patrice Pavis, az Université de Paris VIII (Vincennes – Saint Denis) professzora foglalkozik a problémával. Pavis az Indiana University – Bloomington vendégtanáraként tart kurzusokat a színházi fordítás kérdéseiről.

¹⁸ A fordítások színházi példányait az Országos Széchényi Könyvtár Színház történeti Tára őrzi. Bennük Molnár saját kezű bejegyzései, rajzai, instrukciói a színré vevőknek. A fordításokról ld. Molnár Gál Péter: Molnár Ferenc, a fordító. *Színház*, XXVI. évf. 1. szám, 1993 január, 40–48. és Szilágyi Ágnes: Molnár Ferenc francia bohózatfordításairól. In *Magyar író és világpolgár*. Szerkesztette Glatz Ferenc. *Begegnungen. Schriftenreihe des Europa Institutes Budapest, Band 2*. 1996. 49–54. Hozzáteesszük, hogy mindezen felül Molnár fordította magyarra Gerhart Hauptmann *Fuhrmann Henschel* című színművét (1898), Anatole France regényét, a *Le lys rouge*-t és Jerome K. Jerome *Miss Hobbs* című színművét (1904). A magyarra átültetett szerzők között van Georges Feydeau, Alfred Hennequin, Robert Flers, Gaston Armand de Caillavet, Ludovic Halévy.

¹⁹ Molnár Gál Péter: „Molnár Ferenc a fordító”. *Színház*, 1993/1. 40. Itt jelezzük, hogy Molnár Gál Péter terjedelmes monográfiát írt Molnár Ferencről. Kézirat.

²⁰ A *Liliom*ról ld. Alfred Kerr: Franz Molnár: *Liliom*. *Alfred Kerr Gesammelte Schriften. Die Welt in Drama* Berlin: S. Fischer Verlag, 1917. 269–272.

világhírét, a budapesti premiért követően hamarosan bemutatták Torinóban, Bécsben, Berlinben, Varsóban, Londonban és Bécsben is. New Yorkban a Broadwayn, a korszak legrangosabb és legtekintélyesebb színházi személyiségének, David Belascónak a színháza – a Stuyvesant Theatre – tűzte műsorára. Ez volt akkor talán a legmodernebb színházépület a városban, hidraulikával és speciális világítástechnikával, Tiffany lámpákkal felszerelve.²¹ A Molnár-bibliográfia szerint ugyanebben a színházi évadban a Garden Színház is bemutatta. Molnár unokájának anekdotikus esszéeként megírt, forrásokot egyáltalán nem idéző Molnár-monográfiája szerint ugyanekkor még két New York-i színház játszotta *Az ördögöt*, az egyik németül, a másik jiddisül.²² Molnár New York-i és egyesült államokbeli bemutatóinak sorát itt elhagyjuk, az olvasót a Molnár-bibliográfia adataihoz utaljuk. Csak összefoglalóan jegyezzük meg, hogy mielőtt Molnár emigránsként véglegesen New Yorkba érkezett, legkevesebb 29 amerikai színházi bemutatójáról van adatunk. Sőt, 17 film is készült műveiből az amerikai kontinensen.²³ Ehhez az

impozáns jelenléthez hozzátehetjük még, hogy ötvenedik születésnapja után nem sokkal összegyűjtött színművei is megjelentek angolul Amerikában, sőt a kiadást egy évtized múltán újabb, immáron díszkiadás követte. Mindkét kiadást David Belasco előszava és a Molnár angol fordítója, Louis Rittenberg által írt Molnár-portré vezette be.²⁴

Molnár Ferenc már a húszas évek közepétől Európa elegáns szállodáinak vendégeként szinte folyamatosan külföldön élt. Egy közismert bonmot őrizte meg életfilozófiáját, azt, hogy ő tulajdonképpen egy ötszobás lakás tulajdonosa, egy-egy szobával a budapesti Hungária Szállodában, a bécsi Imperialban, a cannes-i Carltonban, a berlini Edenben és a velencei Danieliben. Hitler megjelenésével egyre kevésbé használhatta a berlini szobát. És miután 1938-ban a németek bekebelezték Ausztriát, még egy szobáját fel kellett adnia. Aztán sorban a többi 1940 szilveszter éjszakáján.

Molnár elsősorban tudott németül és franciául, elfogadhatóan jól olaszul, nyelvi akadállyal nem kellett küzdenie a kontinensen. A nyelvtudás előfeltétele a kulturális nyitottságnak, szabadságnak. Az előző századfordulón Budapest még kétnyelvű volt, s különösen az volt az asszimiláló magyar zsidóság, amelyből

²¹ William Morrison: *Broadway Theatres: History and Architecture*. New York: Dover Publications, 1999.

²² Sárközi Mátyás: *Színház az egész világ. Molnár Ferenc regényes élete*. Bp., Osiris–Századvég, 1995.

²³ *The Devil* (1908: American Motoscope & Biograph Co., 1915: New York Motion Picture, 1921: New York Motion Picture), *A Trip to Paradise* [Liliom] (1921: Metro Pictures), *Fine Clothes* (1925: Louis. B. Mayer Production inc. – First National Pictures), *The Swan* (1925: Famous Players Lasky – Paramount Pictures), *His Glorious Night* (1929: MGM), *Prisoners* (1929: Walter Marasco Production – First National Pictures), *Olimpia* (1930: MGM), *One Romantic Night* (1930: United Artist The Guardsman; 1931: Metro-Goldwyn-Mayer), *Liliom* (1930: Fox Film

Corp., 1934: Fox Films), *No Greater Glory* (1934: Columbia Pictures Corp.), *The Good Fairy* (1935: Universal Pictures Corp.), *The Bridge Wore Red* (1937: MGM), *Double Wedding* (1937: MGM).

²⁴ *All the Plays of Molnar*. New York, Garden City Publishing Co., 1937. With a Forward by David Belasco. De luxe edition. Itt jelezzük, hogy Londonban már korábban megjelent egy Molnár színmű-válogatás: *Plays of Molnar*. English texts and introduction by Benjamin Glazer. London, Jarrolds, 1927.

Molnár Ferenc származott. Angolul azonban soha nem tanult meg olyan szinten, hogy felszabadultan, „saját” nyelvén beszéljen. De sokan gondolják, hogy tudott, s hogy nem is volt számára többet fontos Magyarország. Na, ez súlyos tévedés. A nagy diadalog ellenére már az európai száműzetés éveire is úgy tekintett, mint „karrierje ijesztő és boldogtalan alkonyára”. Megkockáztatjuk: Molnár Ferenc nem 1940-ben lett emigráns, hanem már sokkal korábban, az 1918-as és 1919-es forradalom bukásával, a Monarchia összeomlásával. Az első és döntő sokkot a liberális Magyarország eltűnte jelentette, ezután már csak látogató volt itthon. A harmincas évekbeli távollétét a bemutatónak szóló utazásoknak, nyaralásoknak, kikapcsolódásnak álcázta, holott az már egyre inkább kényszerű távollét volt. És egyre erősödő idegenkedés imádott „szülőfalujától”, Pesttől. Budapest politikai atmoszférája már a húszas évek elején, a forradalmakat és a trianoni békeszerződést követően megváltozott, jó néhány barátja vagy emigrált, vagy mint külföldi tudósító élt távol hazájától. Mindeközben Molnárt itthon egyre többen irigyelték fényes sikere-
 iért és az ezzel együtt járó jólétéért. A kritikák egyre ellenségesebbek lettek. Egyre többet zsidóztak Budapesten. Visszaemlékezésében azt írja magáról, hogy a „közép-európai gyűlöletáradat halálra sebezett és ezért rettegek az emberi kapcsolatoktól”.²⁵ Hitler megjelenése és a magyar külpolitika tragikus jobbratoló-
 dása, Hitler melletti elköteleződése csak megerősítette, szentesítette/végle-

sította a távollétet. Lényegében azt az emigrációs pályát írta le, mint a magyar természettudósok. Először Európába ment, majd onnan tovább Amerikába.

Magyar maradt, mint sógora, Biró Lajos is, aki a Korda fivérek londoni filmvállalatának volt alapítója és forgatókönyvírója. Biró korai bécsi emigrációjában írt könyvében fogalmazza meg asszimilációs hitvallását és fájdalmát. „Mit jelen magyarnak lenni? (Oh, én a magyarság ideáját, erkölcsi formuláját és történelmi misszióját meg tudnám fogalmazni – jobban, mint azok, akik otthon szájajálnak; de most nem erről van szó.) Mit jelent számomra a magyarság? Jelenti ezt: Goethe nagyobb génusz, de hozzám Arany közelebb áll; Firenze szebb város, de én Nagyváradhoz vagyok odanőve; Rómához képest Budapest egy félig amerikai, félig balkáni kőhalom, de én arra vágyódom, hogy Budapesten éljek. Imádom Rómát, de a fogam vacog benne a honvágytól; [...] kiderítettem, hogy egy szép tájék van a világon: Heves vidékén az Alföld.”²⁶ S ennek egy példája, amit Molnár fogalmazott meg publicisztikus vallomásaiban, a *New York-i gondolatokban*. Az írás alcíme is beszédes: *Egy itteni betegségről, amelynek neve: emigráció*. Néhány idézet ebből: „Ő még nem vette észre, de a többiek már észrevették az egyre kevésbé kormányozható idegein, a panaszkodásai nagy mennyiségén és kis minőségén, a kritikai tehetsége gyors fejlődésén, a honfitársaival való érintkezési vágy állandó csökkenésén és azon, hogy egyre rosszabbul beszél angolul, mert tudata alatt feladta az

²⁵ Molnár Ferenc: *Útitárs a száműzetésben*. Bp., Pallas Stúdió, 1999. 39.

²⁶ Biró Lajos: *A zsidók útja*. Bp., Pegazus; Wien: Hamburger, 1921. 51.

érett korban már hiába való küzdelmet a nyelvvel. [...] A klórvegyülettel kezelt vízvezetéki víznek egyre furcsább az íze. A levegő meleg enyvtartalma (angolul: *humidity*), az autók kipufogó széndioxidja és akroleinszaga az utcán egyre kevésbé élvezetes. A dohány, a kávé, a kenyér egyre idegenebb. A belpolitikai viták, a helybeli viccek, a képes tréfa-sorozatok egyre érthetlenebbek. A hírek hazuról egyre sűrűbben jönnek, és egyre rosszabbak. A súlymérték, a hosszsmérték és a hőmérő átszámítása túl komplikált kezd lenni. Az ember egyre jobban ugyanaz marad, aki volt, mialatt körülötte minden egyre jobban kezd különbözni attól, aminek eleinte látszott.”²⁷

Milyen beszédes ez a kötetcím: *Szülőfalum, Pest*. Magába foglal mindent. Amikor született, a legtöbb ma-

gyar embernek még szülőfaluja volt, nem szülővárosa. Ahogy Schöppfint idéztük, ekkor nő meg a város, vándorolnak be a vidékiek, ki örömmel, ki kényszerúségból. Nem Budapest, csak Pest, mert Buda úri volt, katolikus, német. Pest ezerszínű, protestáns. *A grund. A Pál utcai fiúk* máig az önfeláldozó hazaszeretet egyik nem fakuló magyar irodalmi példája. A magyar kulturális nemzeti tudat egyik igen fontos közös eleme, asszociációs pontja.

*

Amennyiben ez az írás felesel – mások mellett – a jövőendő „irodalmi erőközpont” megbízott vezetőjének, Demeter Szilárdnak a mai magyar irodalmat kettéosztó és az export-irodalom kifejezést is gyakorta használó téveszméjével, az nem a véletlen műve.

²⁷ Molnár Ferenc: *Szülőfalum, Pest*. Bp., Szépirodalmi, 1962. 584–585.

